

ORTA ÖSRLƏR TARİXİ
HOKMDARLAR VƏ ŞƏRKƏRDƏR

UZUN HƏSEN

Ağqoyunluların Amid bəyliyi

Oğuz tayfalarından biri olan Ağqoyunluların soykökü «Kitabi-Dədə Qorqud» qəhrəmanı Bayandur xana gedib çıxır. Erkən orta əsrlərdə Ağqoyunlular çox geniş bir ərazidə məskunlaşmışdılar. Bu əraziyə Cənubi Qafqazda Qafqaz dağları ilə Araz çayının arası, Göyçə gölünün ətrafi, Alagöz yaylaqları, Azərbaycanın cənub bölgələri, Şərqi Anadolu, Qərbi İran, Dəclə və Fərat vadiləri daxil idi.

XIV əsrin sonları-XV əsrin əvvəllərində Əmir Teymurla müttəfiqlik və dostluq münasibətləri yaradan Ağqoyunlular öz siyasi rəqibləri olan Cəlairilər və Qaraqoyunlulara qarşı mübarizə aparmış, Şərqi Anadolunun cənub torpaqlarında əsas siyasi qüvvəyə çevrilmişdilər. Qara Yuluq Osman bəy tarixi mənbələrdə Amid bəyliyi adlanan Ağqoyunlu Oğuz dövləti yaratmağa nail olmuşdu. Bu dövlətin mərkəzi Diyarbəkr idi. Dövləti idarə edən sülalə isə ulu babaları Bayandur xanın adı ilə Bayandurlar adlanırdı.

Qara Yuluq Osman bəydən sonra hakimiyyətə gəlmiş Cahangir Mirzənin dövründə (1434-1453) dövlətin birliyi günü-gündən zəifləyirdi. Onun vəfatından sonra Ağqoyunlu şahzadələri arasında hakimiyyət uğrunda çəkişmələr başladı. Yalnız Cahangir Mirzənin arvadı Sara xatının müdrikliyi və saraydakı nüfuzu sayəsində dövlətin varlığı qorunub saxlandı. Sara xatın oğlu Uzun Həsənin Ağqoyunlu taxtına çıxmmasına nail oldu.

Uzun Həsən Cahangir bəyin oğlanları arasında hərbi istedadı və siyasi uzaqqorənliyi ilə seçilirdi. O, hakimiyyətə gəldikdən sonra Amid bəyliyi xeyli möhkəmləndi. Şərqi, türk-müsəlman dünyasının ilk qadın diplomati olan Sara xatın dövlət həyatının bütün sahələrində oğlunun ən yaxın məsləhətçisi idi.

XV əsrin 50-ci illəri idi. Yenə də Azərbaycan torpaqlarının başı üzərini qara buludlar almışdı. Hakimiyyət, taxt-tac uğrunda tayfalar arasında qanlı çarışma gedirdi. Ağqoyunlularla Qaraqoyunlular bir-birinə qənim kəsilmişdilər. Qaraqoyunlu dövlətinin zəiflədiyini duyan Uzun Həsən yaranmış əlverişli şəraitdən istifadə edərək, Azərbaycanda vahid dövlət yaratmaq isteyirdi.

Trabzon məsələsi

XV əsrin ortalarında Ağqoyunlularla Osmanlı dövləti arasında münasibətlər də çox gərgin idi. Azərbaycanın siyasi-coğrafi mövqeyi Avropa-Şərqi ticarətində onun rolunu artırırdı. Buna görə də Osmanlı sultanı Fateh II Mehmet bu bölgəyə yiyələnmək üçün böyük səy göstərirdi. Münasibətlərin kəskinləşməsində Trabzon məsələsi də öz rolunu oynadı.

Ağqoyunluların 1204-1461-ci illərdə mövcud olmuş Trabzon (Trapezund) yunan dövləti ilə dostluq əlaqələri var idi. Üstəlik Uzun Həsən Trabzon imperatorunun qızı Feodora ilə evlənmişdi. Onun adını dəyişərək Dəspinə xatın qoymuşdular. Bu qohumluq münasibətlərinə görə Ağqoyunlular Trabzon'a öz mülkləri kimi baxırdılar. Həm də Trabzonun Ağqoyunlular üçün böyük iqtisadi əhəmiyyəti var idi. Bu şəhər Ağqoyunlu tacirləri üçün Qara dənizə əlverişli çıxış yolu idi.

II Mehmetin Trabzon üzərinə hücumu ilə Osmanlı imperatorluğu və Ağqoyunlu dövləti arasında müharibə başladı. Uzun Həsən Trabzonu müdafiə etməli oldu. Ağqoyunlularla osmanlılar arasında ilk döyüş 1461-ci ildə Qoyluhisar adlandırılın yerdə baş verdi. Bu döyüş Ağqoyunluların qələbəsi ilə başa çatsa da, rəqib öz gücünü hələ tam göstərməmişdi.

Ana-oğul sövdələşməsi

Fateh II Mehmet Ərzincan yaxınlığında Bolqar dağının ətəyində yerləşən Yassıçəmən yaylağında düşərgə salıb yeni döyüşə hazırlaşırıdı. Ağqoyunluların vəziyyəti xeyli çətinləşmişdi, çünki osmanlılarla müharibə onları əldən sala, ölkə daxilində hərbi-siyasi güc nisbətini Qaraqoyunluların xeyrinə dəyişə bilərdi. Vaxt qazanmaq, osmanlılarla müvəqqəti də olsa, sülh əldə etmək lazım idi.

Dəfələrlə bu cür vəziyyətlərdən çıxış yolu tapan Sara xatın bu dəfə də oğlunun köməyinə geldi. Ana ilə oğul arasında olmuş

söhbət o dövrün tarixi salnamələrində öz əksini tapmışdır.

Uzun Həsən yaranmış şəraitdə osmanlılarla sülhün yeganə çıxış yolu olduğunu anasına bildirdi. Sara xatın oğlunu dinlədikdən sonra dedi:

– Düz deyirsən, oğlum, indi yeganə yol Fatehlə sülh müqaviləsi bağlamaqdır.

– Bunu ancaq sən edə bilərsən, ana.

– Doğru deyirsən. Bu işi sən mənə həvalə elə. Sultan Mehmet ağıllı adamdır, xalqımızın adət-ənənələrinə dərindən bələddir. Yəqin ki, mənim sözümü yerə salmaz.

– Ana, sən ikinci bir məsələni də həll etməlisən. Trabzonun varlığını qoruyub saxlamağa çalışmalısan. Ancaq əgər bu məsə-

İədə sultanın təminatını ala bilməsən, çox da təkid etmə. Əsas məsələ onunla sülhə nail olmaqdır.

Yassıçəmən sülhü

Bir neçə gündən sonra Sara xatın çoxlu qiymətli hədiyyələr və mötəbər bir elçi heyəti ilə Yassıçəmənə yola düşdü. Sultan II Mehmet onu böyük bir ehtiramla qarşılıdı, əlindən tutaraq öz taxtı ilə yanaşı qoyulmuş taxtda əyləşdirdi. Onlar bir-birinə «ana», «oğul» - deyə müraciət edirdilər.

Sultan Mehmet dedi:

– Ana, Həsən bəylə savaşa girmək istəmirəm. O da mənim qardaşım. Biz bir-birimizlə anlaşsaq, yaxşı olmazmı?

Sara xatın yaranmış bu fürsətdən dərhal istifadə etməyə çalışdı:

– Elədir, oğlum, səninlə Həsən bəyin dili də, dini də birdir. Özün söylədin ki, qardaş-qardaşa əl qaldırmaz. Lakin unutma ki, Trabzon imperatorunun qızı Dəspinə xatın Həsən bəyin arvadıdır.

– Mənim Həsən bəylə işim yoxdur. Qoy o, Azərbaycanda həkimiyətini gücləndirsin. Lazım gəlse bu işdə ona kömək də edərəm. Trabzona gəlince isə, ana, gərək məni bağışlayasan, artıq tarix bu xristian dövlətinin ölüm hökmünü vermişdir.

Müdrik qadın sultani bu fikirdən daşındırmağın mümkün olmadığını görərək çox təkid etmədi. Bəlkə də, ürəyinin dərinliyində bu işdən razı da qaldı. Çünkü dünyada baş verən hadisələrdən yaxşı baş çıxaran Sara xatın bilirdi ki, Trabzon Ağ-qoyunlu-Osmanlı münasibətlərini gərginləşdirmək üçün Qərb dövlətlərinin əlində alətdir. Bununla belə, Sara xatın Trabzon taxtına gəlininin varislik hüququnu irəli sürdü və Trabzon xəzinəsini yarıya bölmək barədə II Mehmetin razılığını aldı. Bu hadisə 1461-ci ildə baş vermişdi. Yassıçəmən sülh müqaviləsi Azərbaycan diplomatiyasının böyük uğuru idi.

**«Əbu Səid Fateh
II Mehmet ola bilməz!»**

Osmanlılarla münasi-bətləri yoluna qoyan Uzun Həsən Qaraqoyunlularla mübarizəyə başladı. 1467-ci ilin noyabrında baş vermiş Muş döyüşündə Qaraqoyunluların məglubiyəti onların süqutunun başlanğıcı oldu. Bu döyüşdə Qaraqoyunlu hökmdarı Cahanşah öldürüldü. Bağdada qədər bütün ərazilər Uzun Həsənin əlinə keçdi.

Qaraqoyunluların xalqın dəstəyini itirməsindən məharətlə istifadə edən Uzun Həsən az bir zamanda Azərbaycanın cənubunu və Qarabağı müqavimətsiz ələ keçirdi. 1468-ci ildə o, Təbrizə daxil olaraq Ağqoyunlu dövlətinin yaradıldığını elan etdi.

Qaraqoyunlu dövlətinin dağılmasından sonra Teymurilərlə Ağqoyunluların münasibətləri kəskinləşdi. Uzun Həsən Teymuri hökmdarı Əbu Səidlə müharibəyə girməkdən ehtiyat edərək, anası Sara xatinın başçılığı ilə elçi heyətini onun yanına göndərdi. Sara xatin bütün diplomatik məharətini işə salsa da, Əbu Səidi mövqeyindən döndərə bilmədi. Bu hökmdar Ağqoyunlu dövlətinin qüvvətlənməsini özü üçün böyük təhlükə hesab edirdi. Sara xatin geri qayıdır Uzun Həsənə belə dedi: «Əbu Səid Fateh II Mehmet ola bilməz!» Ağbirçək anasının sözünün yerə düşməsi Uzun Həsənə bərk təsir etdi və onun Əbu Səidə qarşı nifrətini artırıldı. Ağqoyunlu hökmdarı bu düşməninə qarşı bütün hərbi-siyasi bacarığını işə saldı.

1468-ci ilin payızında Azərbaycanın cənub torpaqlarına daxil olan Əbu Səid buradan hərəkət edərək Qızılıağacda - Xəzərin sahillərində məskən salmışdı. Düşmənə qarşı mübarizədə Uzun Həsən Şirvanşah Fərrux Yassar və Ərdəbil hakimi Şeyx Heydərlə ittifaqa girdi. Müttəfiqlər Əbu Səidi iqtisadi blokadaya aldılar. Aclığa düşər olan düşmən qoşunu dağılmağa başladı. Əbu Səid vəziyyətin ağırlığını görüb sülh təklif etsə də, Uzun Həsən razılaşmadı. Teymuri orduyu ağır məglubiyətə düşər oldu.

Beləliklə, Uzun Həsən qısa müddətdə Kürdən cənubda olan

Azərbaycan torpaqlarını, Şərqi Anadolunu, Qərbi İranı, İraqı, Şərqi Gürcüstanı əhatə edən qüdrətli bir türk-Azərbaycan dövləti - Ağqoyunlu imperatorluğu yaratmağa nail oldu.

**AĞQOYUNLU İMPERATORLUĞU
(1468-1503)**

Qərbin arxadan zərbə siyasəti

Uzun Həsənin hakimiyyəti illərində Azərbaycan özünün xarici siyasetində yeni mərhələyə qədəm qoydu. Ağqoyunlu imperatorluğunun dünyanın siyasi iqlimini müəyyənləşdirən dövlətlərdən birinə çevrildi. Ağqoyunlularla Venesiya şəhər respublikası, Böyük Moskva knyazlığı, Polşa, Macarıstan, Avstriya, Çexiya, Almaniya, Vatikan və s. ölkələr arasında əlaqələr yaranmışdı. Uzun Həsənin sarayına axışan diplomatların ardı-arası kəsilmirdi. Venesiya respublikasının isə burada daimi səfirləri var idi. Ağqoyunlu imperatorluğunu Azərbaycan tarixində Avropa ölkələri ilə geniş diplomatik əlaqələr qurmuş ilk dövlət saymaq olar.

Uzun Həsənin Avropa ölkələri ilə yaxınlaşmaq siyaseti xristian dünyası tərəfindən sevincə qarşılandı. Qərb dövlətləri Uzun Həsəndən osmanlıllara qarşı mübarizədə istifadə etmək niyyətində idilər. Osmanlı imperatorluğunun sürətlə Avropanın içərilə-

rinə doğru irəlilədiyi bir zamanda Qərb bu dövlətə qarşı arxadan zərbə vurmaq siyaseti yürütməyə başladı. Qərbin məkrli planına əsasən osmanlıllara zərbə Ağqoyunluların əli ilə vurulmalı idi. Bu na görə də Qərb dünyası Uzun Həsəni «İkinci Teymur» adlandırır və ona çox böyük ümidi ləbədə bəsləyirdi.

«Qaraman böhrəni» Ağqoyunlu-Osmanlı ziddiyətlərini son həddə çatdırıldı. Mühüm hərbi-strateji əhəmiyyətə malik olan, Ağqoyunlular üçün Aralıq dənizinə çıxış rolunu oynayan Qaraman bəyliyi Ağqoyunlu dövlətinin müttəfiqi idi. Sultan II Mehmet 1468-ci ildə Qaraman bəyliyinin varlığına son qoymuşdu.

O zaman Uzun Həsənin Osmanlı imperatorluğuna qarşı müharibəyə başlamaq planı yox idi. O, Aralıq dənizinə çıxış yolu açmaq üçün Suriyanı tutmaq istəyirdi. Lakin Qərbin və Ağqoyunlu sarayına sığınmış Qaraman şahzadələrinin iftiraları və təhrirlikləri nəticəsində Uzun Həsən qərarını dəyişməli oldu. Sultan II Mehmetin Avropada hərbi əməliyyatlar aparmasından istifadə edən Ağqoyunlu dövləti 1472-ci ilin baharında Osmanlı imperatorluğuna qarşı müharibəyə başladı. Beləliklə, Qərbin məkrli siyaseti baş tutdu: Ağqoyunlu və Osmanlı imperatorluqları arasında qanlı müharibə, daha doğrusu, qardaş qırğını başlandı.

Ərzincandan Qaraman istiqamətində hərəkət edən Ağqoyunlu ordusu osmanlıllara qalib gələrək Aralıq dənizi sahilərinə çıxdı. Venesiya hökuməti buraya Uzun Həsənin ordusunu üçün silah və artilleriya mütəxəssisləri göndərməyə söz vermişdi. Lakin venesiyalılar iki türk dövlətini qarşı-qarşıya qoyub aradan çıxdılar və müharibənin ağırlığı Ağqoyunlu dövlətinin üzərinə düşdü.

II Mehmet Ağqoyunlu ordusunu Anadolunun şərqində qarşılamak qərarına gəldi. Onun ordusu Fəratın sağ sahili ilə Malatya yaxınlığına qədər irəlilədi. Burada - çayın sol sahilində Ağqoyunlu qüvvələri mövqə tutmuşdu.

1473-cü il avqustun 1-də Malatyada Ağqoyunlularla osmanlılar arasında döyüş başladı. Uzun Həsənin tətbiq etdiyi düzgün döyüş taktikası nəticəsində Ağqoyunlu süvariləri Osmanlı qoşunun əsas zərbə qüvvəsini aldadıb Fəratın sol sahilinə çəkə

bildi və II Mehmet ağır məglubiyyətə uğradı. Osmanlı qoşununu təqib edən Ağqoyunlu süvariləri 1473-cü il avqustun 11-də onları Ərzincanla Ərzurum arasında, Otluqbeli adlanan yerdə qabaqladılar. Otluqbeli, bəzən də Tərcan adlanan bu döyüşdə Ağqoyunlular sayca çox olsalar da, odlu silahlardan istifadə edən Osmanlı ordusu qalib gəldi. Tarixçi Oruc bəy Bayat həmin döyüş haqqında yazır: «İki nəhəng ordu bir-birilə döyüşə başladı və döyüş tamam iki gün çəkdi. Qələbənin sultanın tərəfində olmasını deyənlər haqlıdırlar. Lakin qələbə sultana o dərəcədə baha başa gəldi ki, o, Uzun Həsənin ölkəsinə hücum etməyə cəsarət etmədi».

«Həsən padşahının qanunları»

Uzun Həsən uzaqqorən dövlət xadimi idi. O yaxşı başa düşürdü ki, uğurlu hərbi qələbələr nəticəsində yaradılmış Ağqoyunlu imperatorluğu ərazicə geniş olsa da, daxilən möhkəm deyil. Hər hansı xarici təhlükəni dəf etmək üçün ilk növbədə, güclü mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq lazımdır. Bu məq-

sədlə Uzun Həsən islahatlar keçirdi. Ölkənin iqtisadi həyatını dirçəltmək, ölkə daxilində nizam-intizamı möhkəmlətmək üçün xüsusi «Qanunnamə» hazırlatdı.

«Qanunnamə» ölkə iqtisadiyyatının canlanması təmin etməli idi. Bu sənədə əsasən kəndlilərdən alınacaq vergilərin miqdarı dəqiqləşdirildi. Qanunların tətbiqi nəticəsində vergiyiğən məmurların özbaşinalığına son qoyuldu, yığılan vergilərin birbaşa xəzinəyə daxil olması təmin olundu. Salnaməçi Xandəmir yazırkı ki, vergi islahatı nəticəsində əkinçilərin vəziyyəti xeyli yaxşılaşdırıldı. «Uzun Həsənin günbəgün artmaqda olan ədalətin-dən Arran, Azərbaycan, Fars, Kirman, Əcəm və Ərəb İraqları abadlaşmağa başladı».

Uzun Həsənin «Qanunnamə»si yalnız vergi sisteminin deyil, dövlətin bütün daxili işlerinin qaydaya salınması üçün vacib sənəd idi. Hərbi-köçmə tayfaların, əyan və feodalların mərkəzi həkimiyətə tabe etdirilməsində «Qanunnamə»nin böyük rolü var idi. Bu sənədin əhəmiyyəti o qədər böyük idi ki, bütün XVI əsr boyu qüvvədə qalmışdı. «Qanunnamə» sonralar «Həsən padşahının qanunları» adı ilə məşhurlaşdı. O dövrün başqa salnaməçiləri də öz yazılarında Uzun Həsənin ədalətini qeyd edirlər.

Uzun Həsən dövlətin mənafeyini hər şeydən üstün tuturdu. Bu yolda o, ən yaxın adamlarına belə güzəşt etmirdi. Böyük oğlu Uğurlu Məhəmmədin xəyanətini ona bağışlamamış, edam etdirmişdi.

Uzun Həsən dünya hərb sənətində baş verən yenilikləri diqqətlə izləyirdi. O, nizami ordu yaradır, onu odlu silahlarla təmin edir, topçuluğun inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Bu məqsədlə Venesiyanın mütəxəssislər də dəvət etmişdi.

Uzun Həsənin dini siyasəti də dövlətin möhkəmlənməsinə yönəldilmişdi. Ölkənin ərazisində yaşayan qeyri-müsəlman əhalisi dini mənsubiyətinə görə təqib olunmurdu. Uzaqqorən hökmdar ölkədə məzhəb ayrılığının baş verəcəyini və bunun dövlətin qüdrətinə, ölkənin etnik-siyasi birliyinə mənfi təsir göstərəcəyini irəlicədən görürdü. Ona görə də bacısı Xədicəbəyimi Səfəvi Şeyx

Ağqoyunlular dövründə çəkilmiş bu miniatürdə hökmdar sarayında məşvərət məclisi təsvir edilmişdir.

Cüneydə, qızı Aləmşahbəyimi isə onun oğlu Şeyx Heydərə verməklə məzhəb ayrılığının qarşısını almağa çalışırdı. Bu izdivaclarda o, həm də siyasi məqsəd güdürdü: kifayət qədər nüfuza və tərəfdarlara malik səfəviləri öz tərəfinə çəkmək və onların hərbi gücündən istifadə etmək istəyirdi.

Görkəmlı dövlət xadimi elmin, maarifin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. O, dövrünün ən qabaqcıl alimlərini öz sarayına toplamışdı. Hökmdarın şəxsi kitabxanasında 60-a qədər alim çalışırdı. Uzun Həsən Quranı Azərbaycan dilinə tərcümə etdimiş, o dövrün görkəmlili tarixçi-salnaməçisi Əbu Bəkr əl-Tihraniyə Oğuz türklərinin tarixində bəhs edən «Kitabi-Diyarbəkriyyə» adlı kitab yazmışdı.

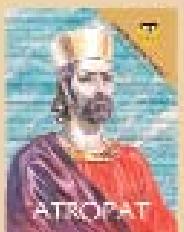
Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xüsusi yer tutan Uzun Həsən 1478-ci ildə vəfat etdi və Təbrizdə dəfn olundu. Təəssüf ki, onun varisləri qüdrətli Ağqoyunlu dövlətini qoruyub saxlaya bilmədilər.

HÖKMDARLAR
VƏ SƏRKƏRDƏLƏR

BABEK

ATROPAT

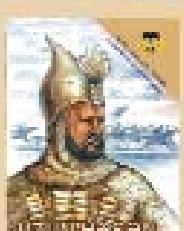
ATTILA

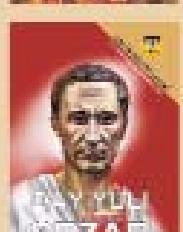
ÇAVƏNŞİR

İSGONDOR

UZUN HESƏN

SZAR

ŞAH İSMAYIL

GÖNLÜL TEYMUR

UZUN
HESƏN

Müellif: Əkber Qocayev
Redaktor: Natiq İsmayılov
Ressam: Elçin Cəbbarov
Dizayn: Rafiq İsmayılov

Förməl 60x84/16, 0,5 çap varaqı.

Tiraj 1000 nüsxə.

OKA Otsel naşriyyat poligrafiya
merkezində çap olunmuşdur.

© Altun Kitab, 2007

Tel.: 431 03 45; 431 51 76

ALTUN KITAB